

Aneta Marek

Akademia Pomorska
Słupsk

**PASMO HINDUKUSZ
JAKO CEL EKSPLOKACJI POLSKIEJ
W LATACH 1960-1983**

**HINDU KUSH RANGE AS A DESTINATION
OF THE POLISH EXPLORATION IN 1960-1983**

Zarys treści: Celem artykułu było zaprezentowanie działalności eksploracyjnej Polaków na obszarze pasma górskiego Hindukusz. Polacy wnieśli duży wkład w poznanie kraju afgańskiego, jego środowiska przyrodniczego, a zwłaszcza obszaru Hindukuszu. Polskie ekspedycje górskie ruszyły w to pasmo dopiero po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej w Polsce w 1960 r. Przez 25 lat odbyły się 73 wyprawy, w których udział wzięło ponad 600 alpinistów. Były one związane z działalnością naukową (opracowywanie kartograficzne terenu) i sportową. Podczas tych wypraw Polacy wspięli się na wiele niezdobitych szczytów o wysokości ponad 6000 i 7000 m n.p.m. Zaostrenie stosunków politycznych afgańsko-radzieckich w latach osiemdziesiątych dwudziestego wieku zamknęło okres dynamicznej działalności Polaków w tym paśmie górskim.

Słowa kluczowe: Hindukusz, eksploracja, wspinaczka, alpinizm

Key words: Hindu Kush, exploration, climbing, alpinism

Położenie pasma Hindukusz

Hindukusz to system górski położony w środkowej części Azji. Jego długość wynosi 1300 km, a szerokość do 500 km. Pasma Hindukuszu zaczyna się w rejonie przełęczy Wachdżir (4923 m n.p.m.) i Kilik (4755 m n.p.m.), które oddzielają pasma Taghdumbash i Sarikol, należące do Pamiru (Chwaściński 1962). Dalej granicę pomiędzy Pamirem a Hindukuszem wyznacza rzeka Piandż (Makowski 2005). Od wschodu pasmo to graniczy z Karakorum. Od zachodu Hindukusz graniczy z górami Safed Koh (Paropamis), Kuh-e-Baba i Wyżyną Irańską. Główny grzbiet Hindukuszu stanowi granicę państwową między Afganistanem i Pakistanem. Przebiega ona na odcinku 300 km od przełęczy Wachdżir i Kilik do przełęczy Dorah (4554 m n.p.m.) i Mandal (4663 m n.p.m.) (Chwaściński 1962, 1966). Według podziału z XIX w.

wprowadzonego przez Brytyjczyków pasmo Hindukusz podzielono na Wschodni i Zachodni. We współczesnej literaturze europejskiej pasmo Hindukusz pod względem orograficznym dzieli się na trzy jednostki (ryc. 1). Od Pamiru do przełęczy Andżoman (4225 m n.p.m.) ciągnie się Hindukusz Wschodni z najwyższym szczytem Tiricz Mir (7706 m n.p.m.), od Przełęczy Andżoman do przełęczy Dandan-e-Shikkan – Hindukusz Środkowy, z najwyższym szczytem Kohe Bandaka (6843 m n.p.m.). Od przełęczy Dandan-e-Szikan rozciąga się Hindukusz Zachodni, zwany Centralnym (Chwaściński 1966). Jego przedłużenie, będące zarazem przedgórzem, zwane jest często Górami Środkowoafgańskimi (*Wielka encyklopedia gór...* 2005).

Pionierskie ekspedycje Polaków do regionu afgańskiego

Pierwsze ekspedycje na tereny Afganistanu podejmowane były w celach misjonarskich, handlowych i politycznych. Jednym z pierwszych, który dotarł w Hindukusz był Aleksander Wielki. Podczas podboju Azji, w latach 329 i 327 p.n.e., przeszedł przez przełęcz Chawak do doliny Indusu. Na kartach historii zapisali się również średniowieczni podróżnicy: Marco Polo, który w 1273 r. odbył podróż do Chin przez dolinę Warduj i Wachani i Ibn Batuta, który w 1333 r. przemierzył przełęcz Chawak, wędrując z Buchary do Indii (*Wielka encyklopedia gór...* 2005).

Kolejną motywacją wyjazdów do kraju, który na mapie świata stanowił białą plamę była działalność naukowa, zwłaszcza w zakresie topografii i kartografii, geologii, klimatologii oraz zróżnicowania botaniczno-zoologicznego.

Jednym z pierwszych Polaków, który odwiedził Afganistan był ksiądz Tadeusz Krusiński (1675-1765). W swoich reminiscencjach z podróży z lat 1711-1728 wspominał jedynie o górach leżących na obszarze odwiedzanego kraju, nazywając je Taurus, Kaukaz, Paroponusus, Imaus, Kaf Dagi: „Królestwo Kabulu oddzielone jest na północy od Tatarii górami Emaus, inaczej zwanymi Kaukazem. Góry te ciągną się od Chin na wschodzie do Persji na zachodzie. Z nich wypływają Ganges i Indus. Ludzie Wschodu nazywają te góry Kaf Dagi” (Chwaściński 1962).

Po przeszło 100 latach w rejon Hindukuszu przybył Jan Witkiewicz. Pobyt w Afganistanie były konsekwencją jego wcześniejszej aktywności patriotycznej w Wilnie. Witkiewicz odegrał znaczącą rolę w polityce zagranicznej Imperium Rosyjskiego jako dyplomata i agent, zwłaszcza w okresie konfliktu brytyjsko-rosyjskiego. Na terenie Afganistanu i Persji odwiedził Kandahar (1838 r.), Seistan, słoną pustynię Daszt-i-Kewir i Kaszan oraz Teheran (1839 r.). W góry Hindukusz nie dotarł (Masalski 1928).

Podróżnikiem, który w sposób interdyscyplinarny opisał krainy geograficzne Afganistanu, był Bronisław Grąbczewski. Początkowo jego wyjazdy były misjami urzędniczymi. Wyprawa z 1888 r., podczas której podróżnik opisał pasma Pamiru, Hindukuszu, Góry Kaszgarskie i Kandżut, miała charakter badawczy. W latach 1889-1890 dotarł on na pogranicze Pamiru i Hindukuszu, osiągając przełęcze Kotale Wachdzir i Kilik Dawan, przekraczające wysokość 4700 m n.p.m. (Grąbczewski 1925). Owocami jego wypraw były zbiory mineralogiczne, zoologiczne, botaniczne, etnograficzne (Olszewicz 1927). Grąbczewski informacje o podróżach, swoje ob-

serwacje i opis efektów prowadzonych badań zawarł w publikacjach *Przez Pamiry i Hindukusz do źródeł rzeki Indus* oraz *Podróże po Azji Środkowej*. W kolejnych latach prace topograficzne stały się podstawą ekspedycji badawczych zarówno polskich, jak i zagranicznych naukowców.

Dr Adam Drath to jeden z bardziej zasłużonych naukowców dla afgańskiego górnictwa i geologii. W latach 1939-1942 prowadził badania związane z występowaniem surowców mineralnych na różnych obszarach Afganistanu. Poszukiwał kopalin energetycznych, a zwłaszcza węgla kamiennego w rejonie Hindukuszu. Jedną z metod badawczych było wykonanie wstępnych zdjęć terenowych tego obszaru przy pomocy samolotów (Bocheński 1949, Fedirko, Fedirko 2013). Dratha można zatem uważać za pioniera fotointerpretacji pasma Hindukuszu.

Drugim naukowcem, który zapisał się w historii nauki i dydaktyki Afganistanu był dr Edward Stenz. Jako profesor Uniwersytetu Kabuńskiego prowadził wszechstronne badania z zakresu: klimatologii, hydrografii, geofizyki, sejsmologii oraz pokrewnych dziedzin nauki. W latach 1939-1948 podróżował w celach naukowych po całym kraju, prowadząc badania, dokonując pomiarów i obserwacji. Na liście jego wypraw znajduje się również Hindukusz, gdzie był świadkiem trzęsień ziemi (Fedirko 2011).

Podczas wielokrotnych pobytów naukowców zwracano uwagę na niedostępność tego regionu, która wynikała z jego położenia geograficznego, sąsiedztwa obszarów górskich i pustynnych. Stanowiło to poważną przeszkodę w rozwoju kraju. Polscy inżynierowie, meteorolodzy, geolodzy, górnicy, kartografowie oraz liczni fachowcy z innych dziedzin włożyli niezaprzeczalne zasługi w modernizację państwa afgańskiego.

Hindukusz jako cel eksploracji górskiej Polaków

Hindukusz został obrany jako cel zorganizowanych wypraw już w latach dwudziestych XX w. Były to sporadyczne wyprawy alpinistów różnych krajów, którzy nastawieni byli na zdobycie najwyższych lub najbardziej dostępnych szczytów. Jednakże góry te stały się celem polskich ekspedycji górskich dopiero w latach sześćdziesiątych XX w. Brak informacji o terenie górskim Afganistanu oraz map wojskowych skłaniały Polaków do działalności nie tylko alpinistycznej, ale i kartograficznej. Drugim elementem zachęcającym do organizowania ekspedycji w góry Centralnej Azji były ich niższe koszty w porównaniu do przygotowywania wypraw w inne góry wysokie, jak Himalaje lub Karakorum, ze względu na przejazd przez tereny ówczesnego Związku Radzieckiego (Wala 2000).

Uwzględniając możliwości polityczne i finansowe, pierwszą wyprawę zorganizowano w 1960 r. z inicjatywy Klubu Wysokogórskiego pod kierownictwem Bolesława Chwaścińskiego. Zapoczątkowała ona liczne kolejne ekspedycje w to nieznane wówczas pasmo górskie. Za cel wyprawy obrano dziewiczy wówczas szczyt Noszak (7492 m n.p.m.), zdobycie którego miało pobić polski rekord wysokości z 1939 r. wspinania się na Nanda Devi East (7434 m n.p.m.). Wyprawa zakończyła się sukcesem. Polaków jednak w wyścigu na szczyt wyprzedził zespół japoński, który w dniu

17 sierpnia 1960 r. osiągnął wierzchołek. Polakom natomiast przypadło w udziale drugie wejście na Noszak 27 sierpnia. Szczyt zdobyli Krzysztof Berbeka, Jan Biel, Jerzy Krajski, Stanisław Kuliński, Jan Mostowski, Zbigniew Rubinowski i Stanisław Zierhoffer (Mostowski 1962).

Na 1962 r. przypada wyprawa zorganizowana przez środowiska Koła Poznańskiego i Koła Krakowskiego Klubu Wysokogórskiego. Każda z tych grup rozpoczęła niezależną działalność. Celem członków pierwszej grupy były szczyty w otoczeniu doliny Mandaras. Do wyników wyprawy należy zaliczyć pierwsze wejście na Kohe Nadir Shah (M4) o wysokości 6824 m n.p.m., którego dokonali 27 sierpnia Jan Dobrogowski, Antoni Gąsiorowski, Jerzy Mitkiewicz oraz 29 sierpnia Michel Ginat, Bernard Langevin, François Moreau, Ryszard W. Schramm, Jan Stryczyński i Stanisław Zierhoffer, a także zdobycie Kohe Mandaras (M8) o wysokości 6631 m n.p.m., na który weszli 4 września Jan Stryczyński i Stanisław Zierhoffer. Zdobyto trzy szczyty o wysokości przekraczającej 6000 m n.p.m. Na szczycie M5 w dniu 9 sierpnia stanęli Jan Stryczyński i Stanisław Zierhoffer, wierzchołek M3 14 sierpnia osiągnęli Henryk Dembiński, Bernard Langevin, Jan Stryczyński i Stanisław Zierhoffer, a na szczyt M4a weszli 16 sierpnia Michel Ginat, Jerzy Mitkiewicz i François Moreau (Gąsiorowski 1965). Grupa krakowska Klubu Wysokogórskiego początkowo skupiła swoją uwagę na eksploracji terenów w rejonie dolin Szachaur i Langar, wchodząc na nienazwany szczyt o wysokości 5041 m n.p.m. (Stanisław Biel, Henryk Cionka) oraz Jursang (4332 m n.p.m. – Marian Bała). Dalszą działalność prowadzono w dolinie Urgent-e Bała, odległej o ok. 20 km od dotychczasowego rejonu ich eksploracji. Dnia 28 sierpnia na szczyt Kohe Tez (7015 m n.p.m.) poprowadzono nową drogę od strony północnej i zachodnim zboczem (Jerzy Krajski, Kazimierz Olech, Adam Pąchalski) oraz samotnie Marian Bała (Wala, Zawada 1985). Wejście na Kohe Tez zostało powtórzone przez zespoły: 29 sierpnia zdobyli go Marian Bała (po raz drugi na wierzchołku), Stanisław Biel i Roman Łazarski oraz 30 sierpnia Maciej Baranowski, Henryk Cionka i Karol Jakubowski (Bała, Pąchalski 1965).

W 1963 r. z inicjatywy Łódzkiego Klubu Wysokogórskiego zorganizowano wyprawę w rejon doliny Szachaur. Celem było zdobycie szczytu Kohe Keshni Khan (6743 m n.p.m.), jednakże Polaków wyprzedzili Austriacy, dokonując 27 lipca pierwszego w historii wejścia na ten wierzchołek. Polacy dotarli do celu nową drogą poprowadzoną wschodnią ścianą 22 września w składzie: Bogdan Mac, Maciej Gryczyński, Antoni Tokarski i Jerzy Warteresiewicz. Dnia 25 września na szczycie stanęli jeszcze Tomasz Gozdecki i Andrzej Miller. Do alpinistycznych sukcesów Polaków należy zaliczyć wówczas pierwsze wejścia na trzy szczyty. Kohe Naser Khoraw Tsuka (6350 m n.p.m.) osiągnęli 25 września Tadeusz Bartzak i Jerzy Michalski, Languta-e Barfi (6827 m n.p.m.) zdobyli 27 września Maciej Gryczyński i Jerzy Warteresiewicz, zaś na Kohe Hawar (6200 m n.p.m.) weszli 2 października Tomasz Gozdecki, Bogdan Mac, Andrzej Miller i Antoni Tokarski. Polakom nie powiodło się zdobycie szczytu Kohe Szachaur (7084 m n.p.m.). W dniach 1-3 października grupa w składzie: Tadeusz Bartzak, Maciej Gryczyński, Jerzy Michalski i Jerzy Warteresiewicz dotarła na północny filar Szachaur.

Czwarta polska wyprawa w Hindukusz została zorganizowana przez Koło Krakowskie Klubu Wysokogórskiego w 1966 r. Na rejon eksploracji wybrano Hindu-

kusze Zebak i otoczenie doliny Kazi Deh. Krakowscy alpinisci dokonali czwartego wejścia na główny wierzchołek Noszaka i drugiego na pozostałe jego wierzchołki. Do dorobku eksploracyjnego wyprawy należy zaliczyć trzy pierwsze wejścia w historii na szczyty: Kohe Sesare (5417 m n.p.m.), czego dokonali 13 sierpnia Marian Bała, Zygmunt Andrzej Heinrich i Lucjan Saduś, M10 (5580 m n.p.m.) – 15 sierpnia wspięli się nań Andrzej Mróz, Jacek Poręba i Ryszard Zawadzki, Sad Ishtagh (5859 m n.p.m.) – 17 sierpnia zdobyli go Jean Bourgeois, Maciej Kozłowski i Jerzy Potocki. Uwagę zwraca drugie w historii wejście na Gumbaze Safed (6797 m n.p.m.). Nową drogę północno-zachodnią ścianą wytyczyli 23 sierpnia Zygmunt Andrzej Heinrich i Lucjan Saduś. Działalność eksploracyjna w rejonie Noszaka na szczytach Darban Zom (7110 m n.p.m.) i Shingeik Zom (7291 m n.p.m.) zakończyła się tragicznie. Dnia 4 września zginął w lawinie prezes Koła Krakowskiego, Jerzy Potocki.

W 1968 r. miała miejsce piąta wyprawa w Hindukusz. Jej organizatorem był Akademicki Klub Alpinistyczny przy Politechnice Warszawskiej. Do najważniejszych osiągnięć uczestników wyprawy należy zaliczyć zdobycie 20 sierpnia Lunkho-i Dosare (6868 m n.p.m.) przez Jerzego Klaunicera, Kazimierza Olecha, Ryszarda Palczewskiego, Witolda Strupczewskiego oraz Lunkho-i Maghreb (6400 m n.p.m.) przez Benona Czechowskiego, Zbigniewa Pawłowskiego, Leszka Radło, Wiesława Skubicza i Stanisława Wojnarskiego. Dnia 24 sierpnia Kazimierz Olech, Ryszard Palczewski, Zbigniew Pawłowski i Wiesław Skubicz weszli na Kohe Farzand (6185 m n.p.m.), a 13 września Kazimierz Olech oraz Zbigniew Pawłowski osiągnęli wierzchołek Kohe Urgunt (7038 m n.p.m.).

Działalność Polaków w Hindukuszu została doceniona ze względu na prowadzone badania topograficzne. W wyniku prac opracowania tego terenu wzbogaciły się o liczne fotografie, rysunki i mapy szkicowe dolin i masywów górskich. Zasadą Polaków było ustalenie orografii pogranicza afgańsko-pakistańskiego: Hindukuszu Wysokiego, Hindukuszu Zebak i Hindukuszu Agram, gdyż ten bardzo słabo znany obszar nie widniał na mapach wielkoskalowych. Podczas prac naukowych korygowano dotychczasowe mapy, nadawano nazwy wielu szczytom, ustalano zasięg lodowców, nanoszono na mapy szkicowe ścieżki i osiedla pasterskie. Odniesione sukcesy zarówno eksploracyjne, jak i naukowe Polaków zostały zauważone przez alpinistę i wybitnego znawcę Hindukuszu, Adolfa Diembergera, który rolę, jaką odegrali Polacy na tym obszarze, określił słowami: „polscy alpinisci stoją u szczytu pionierskiej działalności w tych górach” (Wala 1977).

Pasma Hindukuszu, częściowo poznane przez Polaków, stało się celem kolejnych wypraw eksploracyjnych po ustabilizowaniu się sytuacji politycznej państw, na terytorium których ono leży. Na początku lat siedemdziesiątych alpinisci polscy z różnych klubów wysokogórskich często wybierali na swoją działalność wysokogórską Hindukusz Afgański. Zmienił się także charakter ekspedycji z odkrywczego-badawczego na sportowy. W 1971 r. w góry Afganistanu wyruszyły dwie współdziałające ze sobą wyprawy: połączone Koła Krakowskie i Lubelskie Klubu Wysokogórskiego oraz Koło Wrocławskie (Głazek 1974). Należy podkreślić, że grupa krakowska po raz pierwszy, poza tubylcami, dotarła w doliny Eszan, Chaszpak, Sast i Issik, w nieznanym wówczas paśmie Gór Wachańskich, dokonując pierwszych w historii wejść na dwadzieścia wierzchołków pięciotysięcznych i jeden sześciotysięczny Kohe

Zimistan (6080 m n.p.m.; Jan Chmielewski, Marian Kata, Andrzej Skoczylas, Antoni Tokarski). Grupa wrocławska działała w rejonie doliny Kazi Deh, zdobywając dwa szczyty sześciotysięczne: Aspe Safed (6607 m n.p.m.; samotne wejście Janusza Fereńskiego) i Asp-e Syah (6350 m n.p.m.; Kazimierz Głazek i Kazimierz Piotrowski), a także osiem pierwszych wejść w paśmie Kohe Zebak, w tym na dwa szczyty, których wysokość przekraczała 5800 m n.p.m., Kohe Zard (5810 m n.p.m.; Roman Bebak, Janusz Fereński, Antoni Sidorowicz) i Sakhe Kalan (5880 m n.p.m.; Kazimierz Głazek, Kazimierz Piotrowski). Obok niezwykle wartościowej eksploracji na uwagę zasługuje znacząca działalność naukowa grupy polskich alpinistów, która przyczyniła się do poszerzenia wiedzy o nieznanym wówczas paśmie górskim Kohe Wachan i zebrania dokumentacji fotograficznej oraz szkicowej nieznanym międzynarodowemu środowisku alpinistycznemu partii Hindukuszu (Biel, Wala 1972).

Polscy alpinści wyznaczyli kierunek eksploracji pasma Hindukuszu również latem 1972 r. Koło Warszawskie Klubu Wysokogórskiego zorganizowało wtedy I Warszawską Wyprawę w Hindukusz Wysoki, której celem stał się najwyższy szczyt Noszak (7492 m n.p.m.). Kierownikiem ekspedycji został Janusz Kurczab. Wyprawa zakończyła się sukcesem, gdyż 23 sierpnia 1972 r. wierzchołek ten osiągnęły dwa zespoły, wchodząc różnymi drogami. Alpinści Jan Holnicki-Szulc i Krzysztof Zdzitowiecki podjęli się wytyczenia nowej drogi południowo-zachodnią ścianą o wysokości 1600 m, a jednocześnie Wanda Rutkiewicz z Andrzejem Sikorskim osiągnęli wierzchołek od strony zachodniej. Warto dodać, że Rutkiewicz zdobyła Noszak jako pierwsza Polka, natomiast 25 sierpnia na szczyt weszli również Ewa Czarnecka-Marczak i Alison Chadwick-Onyszkiewicz wraz z Andrzejem Marczakiem i Januszem Onyszkiewiczem. Z dodatkowych osiągnięć należy wymienić wejścia na szczyty W81 (5980 m n.p.m.) i W82 (5980 m n.p.m.) dokonane przez Wandę Rutkiewicz, Jana Holnickiego-Szulca, Andrzeja Sikorskiego i Krzysztofa Zdzitowieckiego w dniach 14-15 sierpnia oraz trawersowanie lodowej grani czterech wierzchołków Aspe Safed (6607 m n.p.m.) przez Andrzeja Łapińskiego, Andrzeja Marczaka i Janusza Onyszkiewicza (Wala, Zawada 1985).

Alpinści Koła Krakowskiego Klubu Wysokogórskiego pod kierownictwem Ryszarda Koziola przybyli w lipcu 1972 r. w Hindukusz Wysoki. Jako cel wyznaczyli mało eksplorowany rejon doliny Urgend-e Bālā. Wyprawie udało się osiągnąć postawione przed nią cele, gdyż 21 sierpnia Wojciech Kurtyka, Adam Lewandowski i Kazimierz Rusiecki zdobyli jako pierwsi Polacy wierzchołek Acher Cziogh (7020 m n.p.m.). Z kolejnych sukcesów ekspedycji należy wymienić pierwsze wejście północną granią na Kohe Tez (7015 m n.p.m.), którego dokonali 25 sierpnia Alicja Bednarz, Ryszard Koziół i Wojciech Kurtyka oraz przejście w dniach 3-5 września północno-zachodniej ściany Acher Cziogh, liczącej 2000 m wysokości, czego dokonali Piotr Jasiński, Marek Kowalczyk, Wojciech Kurtyka i Kazimierz Rusiecki. Działalność eksploracyjna zakończyła się na szczycie Szayoz Zom (6856 m n.p.m.). Pierwszego polskiego wejścia dokonali 5 września 1972 r. Ryszard Koziół, Kazimierz Liszka i Adam Lewandowski. Godna uwagi jest górską działalność Alicji Bednarz, która zdobyła jako pierwsza kobieta następujące szczyty: Awal (ok. 5800 m n.p.m.), dwa bezimienne szczyty (ok. 5800 m n.p.m.) oraz Kohe Tez (7015 m n.p.m.) (Koziół 1974).

W tym samym czasie alpinści z Akademickiego Klubu Alpinistycznego z Krakowa wybrali na rejon działalności eksploracyjnej Hindukusz Centralny. W pierwszym okresie działalności uczestnicy badali teren grupy górskiej Kohe Zebāk, zdobywając dziewiczy szczyt Ratkut Zoom (5647 m n.p.m.). Wyczynu tego dokonali 27 lipca 1972 r. Marian Bała, Stanisław Jaworski i Marek Rusinowski. Następnie w rejonie masywu Kohe Mundżan alpinści dokonali jedenastu wejść na szczyty, m.in. zespół Konstanty Bałuciński i Janusz Mączka wytyczył nową drogę biegnącą lodową ścianą dziewiczego szczytu o wysokości 5850 m n.p.m., któremu nadano nazwę Kohe Jachi (Szczyt Lodowy). Działalność górską krakowscy alpinści zakończyli w dolinie Sachi. Zespół Bałuciński–Musiał zdobył 1 września 1972 r. wierzchołek Kohe Ka Safed (6192 m n.p.m.). Następnie 2 września 1972 r. na najwyższym szczycie Hindukuszu Środkowego – Kohe Bandaka (6843 m n.p.m.) stanęli Stanisław Jaworski, Janusz Mączka i Marek Rusinowski. Przetartym już szlakiem ponownie na szczyt 3 września weszli Marian Bała i Krzysztof Fedorowicz (Saysse-Tobiczyk 1974).

Po sukcesie w górach Karakorum w 1971 r. na Kunyang Chhish (7852 m n.p.m.) i pobiciu polskiego rekordu wysokości kierownik ekspedycji Andrzej Zawada podjął się największego wyzwania w organizacji wypraw wysokogórskich – wspinania zimowego. Pierwszy zdobywca Mount Everestu, sir Edmund Hillary, twierdził, że zimą powyżej 7000 m n.p.m. żadne życie nie ma prawa przetrwać (Cichy, Wielicki 1981). Mimo panującego przekonania, że góry zimą są niedostępne, a wspinanie zimowe jest niezwykle ryzykowne, zorganizowano z końcem 1972 r. wyprawę na najwyższy szczyt Afganistanu – Noszak (7492 m n.p.m.). Kierownictwo ekspedycji powierzono ponownie Andrzejowi Zawadzie. Narodziny himalaizmu zimowego przypadły na dzień 13 lutego 1973 r., kiedy to po raz pierwszy na szczycie siedmiotysięcznika stanęła ludzka stopa. Wejściem tym Andrzej Zawada i Tadeusz Piotrowski udowodnili, że góry można pokonać zimą. Osiągnięcie to pozwoliło wyznaczyć w najwyższych górach nowy model działalności, jakim stał się himalaizm w sezonie zimowym. Zimowe wyprawy staną się mocną stroną Polaków przez następnych kilkanaście lat.

Latem 1973 r. w Hindukuszu odbyło się pięć wypraw. Pierwsza z nich zorganizowana przez Klub Tatrzański Oddziału Krakowskiego PTTK, której kierownikiem został Jerzy Wala, działała w dolinie Mandaras. Uczestnicy ekspedycji weszli na następujące szczyty: M2 (6424 m n.p.m.), M5 (6074 m n.p.m.), szczyt o wysokości 6021 m n.p.m., M3b (5918 m n.p.m.) i bezimienny szczyt o wysokości 5044 m n.p.m., z czego wejścia na trzy ostatnie szczyty należały do pierwszych w historii eksploracji tego regionu (Wala, Zawada 1985).

Następna wyprawa, zorganizowana przez Stołeczny Klub PTTK pod kierownictwem Andrzeja Niesiołowskiego, działająca w paśmie Hindukusz Zebak, dokonała jedenastu pierwszych wejść na szczyty o wysokości od 4850 m do 5600 m n.p.m. Uczestnicy ekspedycji, w której udział wzięli krakowscy studenci pod przewodnictwem Marka Rusinowskiego, na cel swojej eksploracji wybrali rejon szczytu Mirsamir (5809 m n.p.m.) w Hindukuszu Środkowym. Wierzchołek ten został zdobyty 17 sierpnia 1973 r., a ponadto grupa weszła jeszcze na szczyt o wysokości 5600 m n.p.m.

Śląska wyprawa, której kierownikiem był Jan Weigel, za cel działalności obrała rejon doliny Sar Skhawr ze szczytami Langar Zom (7070 m n.p.m.), Langutai-Barfi (6827 m n.p.m.), Shah Dhar (6550 m n.p.m.) (Wala 1973).

Uczestnicy Poznańskiej Wyprawy w Hindukusz pod kierownictwem Jerzego Marcinkowskiego działali w rejonie doliny Ishmurgh, która dotąd nie była przez Polaków eksplorowana. Alpinisci zdobyli wierzchołki Kohe Anoshah (5290 m n.p.m.) i Kohe Hevad (6849 m n.p.m.) (Marcinkowski 1974).

Znacznymi dokonaniem wspinaczkowymi w Hindukuszu Afgańskim zakończyły się cztery polskie ekspedycje z 1974 r. Uczestnicy wyprawy Szczecińskiego Koła Klubu Wysokogórskiego, pod kierownictwem Tadeusza Rewaja, wspięli się na 10 niezdobytých szczytów, m.in. Kohe Aual (5299 m n.p.m.), Kohe Kadim (5250 m n.p.m.), Kohanhe Szarqui (6300 m n.p.m.), Rachte Hart (5450 m n.p.m.), Szache Loghar (5480 m n.p.m.), Kohe Pomerania (5815 m n.p.m.) i Kohe Huszk (5300 m n.p.m.), wytyczając równocześnie nowe drogi (Rewaj 1975).

Przedstawiciele Uniwersyteckiego Klubu Alpinistycznego w Warszawie przybyli w rejon Hindukuszu Wysokiego, do dolin Eszan i Eszan Czap. W trakcie wyprawy dokonali 11 pierwszych wejść na szczyty, osiągając przy tym wierzchołek szczytu Kohanha (6309 m n.p.m.). Byli także aktywni w rejonie Kazi Deh, kończąc ją wejściem na Noszak (7492 m n.p.m.) w dwóch zespołach: 26 sierpnia 1974 r. w składzie Marek Janas, Maria Mitkiewicz-Kamińska, Paweł Zawadzki i Stanisław Zdrojewski oraz 28 sierpnia 1974 r. Stanisław Czerwiński, Bernard Koisar i Jan Zaunar (Dobas 1975).

Uczestnicy wyprawy Studenckiego Koła Przewodników Górskich pod kierownictwem Witolda Winiarskiego działali jako pierwsi Polacy w rejonie doliny Paghar w Hindukuszu Centralnym, dokonując łącznie wejść na 9 wierzchołków, z czego 7 pierwszych dotyczyło szczytów wówczas niezdobytých. Wojciech Kiełb, Adam Marasek, Marek Rusinowski i Witold Winiarski dokonali trzeciego w historii wejścia na najwyższy szczyt tego rejonu Szache Andżoman (6026 m n.p.m.) (Rusinowski 1975). Ostatnia z omawianych wypraw zakończyła się także istotnym osiągnięciem. Dnia 22 sierpnia 1974 r. na szczycie Kohe Urgunt (7038 m n.p.m.) stanęli Wojciech Kapturkiewicz, Adam Trzaska, Alicja Bednarz i Ryszard Kozioł (Kozioł 1975).

Podobnie jak w 1974 r., tak i w roku następnym wyruszyły w Hindukusz cztery wyprawy. Stołeczny Klub Tatrzański PTTK postawił sobie za cel eksplorację dolinę Purwakszan w Górach Wachańskich, we wschodniej części Hindukuszu. Uczestnicy wyprawy pod kierownictwem Macieja Popko dokonali kilku pierwszych wejść na wierzchołki, w większości bezimienne: szczyt o wysokości 6113 m n.p.m. (31 lipca – Jan Graczyk, Maciej Kołaczkowski, Włodzimierz Obojski i Krzysztof Sierakowski, 3 sierpnia – Maria Mikołajczyk i Maciej Popko), Kuhi Purwakszan (6080 m n.p.m.; 26 lipca – Maria Mikołajczyk i Maciej Popko), szczyt o wysokości 5950 m n.p.m. (3 sierpnia Maciej Popko), szczyt o wysokości 5544 m n.p.m. (1 sierpnia – Witold Gorzko, Stanisław Saganek i Marek Sygowski), szczyt o wysokości 5450 m n.p.m. (24 lipca – Jan Graczyk, Maciej Kołaczkowski i Włodzimierz Obojski), szczyt o wysokości 5325 m n.p.m. (22 lipca – Maria Mikołajczyk i Maciej Popko), szczyt o wysokości 5290 m n.p.m. (22 lipca – Włodzimierz Obojski i Stanisław Sa-

ganek), szczyt o wysokości 4922 m n.p.m. (23 lipca – Zofia Gmaj i Marek Sygowski). Alpinieści dalszą działalność prowadzili w dolinie Baba Tangi, dokonując wejścia na szczyt o wysokości 5255 m n.p.m. (9 sierpnia – Jan Graczyk i Stanisław Saganek). Oprócz uprawiania alpinizmu odkrywczego alpinieści zrealizowali ponadto cele naukowe, dokonując licznych obserwacji topograficznych i korekty map, z myślą o przyszłych polskich wyprawach w ten rejon Hindukuszu (Popko 1975).

Uczestnicy kolejnej ekspedycji, reprezentujący Akademicki Klub Alpinistyczny w Krakowie, dokonali pierwszego trawersowania grani na odcinku Kohe Skhawr – Kohe Nadir Shah w dniach 3-11 sierpnia 1975 r. (Marian Bała, Eugeniusz Chrobak, Janusz Mączka, Kazimierz Liszka), osiągając szczyt Kohe Skhawr nową drogą północno-wschodnią granią (Bała 1976, Wala 1985).

W 1975 r. po raz pierwszy wyruszyła polska ekspedycja do pakistańskiej części Hindukuszu. Wyprawa, zorganizowana z inicjatywy krakowsko-gdańskiej grupy alpinistów, za cel obrała najwyższy masyw regionu, a mianowicie Tiricz Mir (7706 m n.p.m.). Kierownikiem ekspedycji został Jerzy Wala z Klubu Wysokogórskiego w Krakowie. Jej uczestnicy dotarli do wysokości 7550 m n.p.m., lecz atak szczytowy przetrwano z powodu śmierci Andrzeja Jankowskiego (Błocki 2000).

Także latem 1975 r. w góry Hindukuszu wyjechali uczestnicy wyprawy Klubu Wysokogórskiego w Poznaniu pod kierownictwem Ryszarda W. Schramma. Na miejsce górskiej działalności obrano rejon Badachschan. Do sukcesów tej ekspedycji należy zaliczyć osiągnięcie 15 wierzchołków o wysokości od 4500 m do 5500 m n.p.m. (Schramm 1976).

W 1976 r. zorganizowano w Hindukuszu rekordową liczbę: 18 wypraw, w których łącznie wzięło udział 151 osób. Ekspedycja zorganizowana przez Klub Wysokogórski w Zakopanem przyniosła wiele osiągnięć, wśród których należy wymienić wytyczenie nowych dróg na Kohe Tharif (5500 m n.p.m.) i Kohe Hawar (6183 m n.p.m.). Zespół w składzie: Aleksandra Szafirski, Piotr Malinowski, Zbigniew Młynarczyk, Józef Olszewski i Andrzej Osika dokonał pierwszego trawersowania masywu Kohe Keshni Khan (6755 m n.p.m.), natomiast Walenty Fiut, Ryszard Szafirski i Krzysztof Żurek zrealizowali wytyczony cel wyjazdu, a mianowicie przejście środka północnej ściany Kohe Keshni Khan, liczącej 1600 m wysokości. Z dalszych osiągnięć należy wymienić trzecie w historii przejście północnej ściany Kohe Szhaur (7084 m n.p.m.) dokonane przez Krzysztofa Żurka, Andrzeja Osikę i Walentego Fiuta. Ostatnim wyczynem podczas tej wyprawy było wejście sześciu osób na Noszak i pierwsze polskie wejście na jego boczny wierzchołek Darban Zom (7219 m n.p.m.). Rangę odniesionych sukcesów podkreśla fakt, iż uczestnicy podczas jednej wyprawy osiągnęli trzy wierzchołki Noszaka, natomiast Krzysztof Żurek zapisał się w historii zdobywania tej góry jako pierwszy, który dokonał wejścia na szczyt Noszaka w ciągu jednego dnia (Szafirski 1976).

Zainteresowanie Hindukuszem w 1976 r. wykazali także alpinieści Krakowskiego Klubu Wysokogórskiego przy współudziale Klubu Tatrzańskiego PTTK z Nowego Sącza. Mimo niesprzyjających warunków atmosferycznych alpinieści Alicja Bednarz, Ryszard Koziół i Wiesław Stefański weszli 3 sierpnia 1976 r. na szczyt Langar Zom (7070 m n.p.m.). Drugą ważną wspinaczką było przejście 8-kilometrowego odcinka grani ze szczytami Kuhi Langari Chord (6170 m n.p.m.), Langar Północny (6750 m

n.p.m.), Langar Główny (7070 m n.p.m.), Langar Południowy (6850 m n.p.m.), Langar Centralny (6850 m n.p.m.) i Langar Wschodni (7061 m n.p.m.) dokonane przez Stefana Bocheńskiego, Wiesława Stefańskiego i Władysława Wisza. Aktywność alpinistyczna wzbogacona była o działalność geologiczną i glaciologiczną na zlecenie Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk o Ziemi (Kozioł 1977).

Również w 1976 r. w rejonie Noszaka działała wyprawa Polskiego Klubu Górskiego, pod kierownictwem Kazimierza Olecha, podczas której zdobyto trzy szczyty: Noszak (7492 m n.p.m.), Darban Zom (7291 m n.p.m.) i Shingeik Zom (7291 m n.p.m.). Warto zaznaczyć, że Noszak zdobyło dziesięciu alpinistów polskich, z których siedmiu po raz pierwszy weszło na szczyt siedmiotysięcznika (Młotecki 1976).

W 1976 r. został także zrealizowany cel założony przez uczestników ekspedycji Krakowskiego Klubu Alpinistycznego. W dniu 13 sierpnia 1976 r. Kazimierz Liszka, Andrzej Samolewicz i Bogdan Strzelski osiągnęli wierzchołek Kohe Keshni Khan (6755 m n.p.m.) (Krawczyk 1977).

Uczestnicy kolejnego z wyjazdów z 1976 r., współorganizowanego przez Kluby Wysokogórskie w Gliwicach i Katowicach pod kierownictwem Tadeusza Kozubka, spełnili kilka swoich zamierzeń. Szczyt Acher Czaq (7020 m n.p.m.) 3 sierpnia zdobyli Małgorzata i Jan Kielkowscy, Janusz Lisowski i Henryk Natkaniec. Wierzchołek Kohe Tez (7015 m n.p.m.) osiągnęli 1 sierpnia Janusz Skorek, Marek Łukaszewski i Grzegorz Figiel, zaś 11 sierpnia szczyt zdobył drugi zespół w składzie: Janusz Baranek, Stanisław Cholewa, Jerzy Kukuczka i Henryk Natkaniec. Grupa dziesięciu alpinistów osiągnęła dwa wierzchołki o wysokości przekraczającej 7000 m n.p.m. Warto dodać, że Małgorzata Kielkowska była pierwszą kobietą na szczycie Acher Czaq. Rangę sukcesu podnosi fakt, iż Henryk Natkaniec stanął na szczytach obu siedmiotysięczników, a Jerzy Kukuczka wszedł samotnie środkiem południowo-wschodniej ściany na szczyt Kohe Awal (5800 m n.p.m.) (Baranek 1977).

Pasma Hindukusz wybrali na cel swojej działalności górskiej w 1976 r. także alpinisci reprezentujący Stołeczny Klub Tatrzański PTTK. Uczestnicy ekspedycji, którzy byli aktywni w rejonie doliny Charbaz, zdobyli 3 przełęcze górskie i 9 szczytów przekraczających wysokość 5000 m n.p.m., między innymi: Kuhi Madar 5580 m n.p.m. (31 lipca – Andrzej Pytlakowski i Tomasz Wasilczuk), Kuhi Sard 5400 m n.p.m. (31 lipca – Andrzej Lach i Janusz Wiński), Kuhi Czapkotala 5770 m n.p.m. (5 sierpnia – Andrzej Pytlakowski i Tomasz Wasilczuk), Kuhi Patchodik Garbi 5440 m n.p.m. (9 sierpnia – Andrzej Palczewski i Andrzej Zboiński). Obok działalności alpinistycznej, uczestnicy wyprawy prowadzili obserwacje naukowe i badania z zakresu geologii, glaciologii, meteorologii i hydrografii. Na potrzeby Muzeum Ziemi w Warszawie zebrano 80 różnych minerałów i skał (Lach 1977).

Akademicki Klub Górski „Halny”, działający przy Politechnice Poznańskiej, zorganizował w 1976 r. wyjazd w pasmo Hindukuszu Agram. Mimo iż wyprawa miała charakter turystyczny, to jej uczestnicy podjęli się kilku wyzwań – wejść na szczyty o wysokościach ponad 5000 m n.p.m. (Szymański 1977).

Wyprawa Klubu Warszawskiego w 1976 r. pod kierownictwem Jana Jaworskiego działała w rejonie doliny Zidghar. Z ważniejszych sukcesów odniesionych przez uczestników wyprawy należy wymienić pierwsze wejścia: z doliny Zidghar na

szczyt o wysokości 6044 m n.p.m., (8 sierpnia) przez Jana i Stanisława Jaworskich, na główny wierzchołek Kohe Bandaka (6843 m n.p.m.) z doliny Zidghar (10 sierpnia 1976 r.) przez alpinistów Marka Głogoczowskiego, Jacka Gierlińskiego i Andrzeja Marcza oraz południowo-wschodnią granią na szczyt Kohe Bandaka Sachi (20 sierpnia) przez Tomasza Czarskiego, Marka Głogoczowskiego i Andrzeja Marcza (Jaworski 1977).

Akademicki Klub Alpinistyczny Politechniki Warszawskiej w 1976 r. wyruszył w Hindukusz z zamiarem eksploracji szczytów otaczających doliny Qala-i Pandza i Eszan. Efektem tych działań było zdobycie 6 sierpnia 1976 r. szczytów o wysokościach: 5454 m n.p.m. przez Annę Pietraszek, Krzysztofa Jankowskiego i Krzysztofa Ulanickiego (pierwsze wejście) i 5430 m n.p.m., na który weszli południowym zboczem Janina Dąbrowska, Mirosław Dąbrowski i Jacek Szawdyn (drugie wejście w historii). Zdobyto także pięć przełęczy o wysokościach powyżej 5000 m n.p.m. Na Kohi Qala-i Pandza (6328 m n.p.m.) weszli najpierw 12 sierpnia Anna Pietraszek, Zdzisław Antoniewicz, Lesław Sęk i Krzysztof Ulanicki, zaś kolejnego wejścia dokonali 19 sierpnia Janina Dąbrowska, Grzegorz Benke, Jan Jankowski oraz Lesław Sęk. Aktywność górską w dolinie Eszan objęła jedynie zdobycie przez Mirosława Dąbrowskiego i Andrzeja Młynarczyka dziewiczego szczytu o wysokości 6007 m n.p.m. (Dąbrowski 1978).

Kolejna wyprawa w 1976 r. została zorganizowana przez Klub Wysokogórski w Łodzi pod kierownictwem Bogdana Maca. Celem ekspedycji była działalność w dolinie Eszan w Hindukuszu Wysokim. Uczestnicy wyprawy dokonali kilku wejść na turnie i szczyty o wysokości przekraczającej 5000 m n.p.m. Działalność na szczytach Pushta-i Darooz (6007 m n.p.m.) i Rahozon Zom (6502 m n.p.m.) została przerwana z powodu niesprzyjających warunków atmosferycznych (Wala 1979a).

Na uwagę zasługuje wyprawa pod kierownictwem Jana Chmielewskiego zorganizowana przez Klub Wysokogórski w Lublinie. Działała ona w okolicach doliny Chanduud i zakończyła się pierwszym wejściem zachodnią granią na turnię o wysokości 5831 m n.p.m. oraz północną granią na szczyt o wysokości 5548 m n.p.m. (Wala 1979a).

Także w tym samym roku ruszyła w Hindukusz Wysoki ekspedycja Sekcji Taternickiej Krakowskiego Oddziału PTPNoZ. Otrzymała się ona pod kierownictwem Wojciecha Kapturkiewicza, który wraz z Kazimierzem Rosiakiem i Adamem Trzaską zdobył Noszak (7492 m n.p.m.) drogą austriacką, zachodnim ramieniem. Oprócz działalności alpinistycznej uczestnicy zebrali próbki śniegu i okazy roślin (Wala 1979a).

Wyprawa w połączonych pod kierownictwem Stanisława Rudzińskiego: Klubu Wysokogórskiego w Katowicach i grupy jugosłowiańskiej przybyła w Hindukusz Wysoki do doliny Kazi Deh. Celem ekspedycji było wejście na Noszak. Na szczycie stanęli wszyscy uczestnicy, łącznie 14 osób (Wala 1979a).

W 1976 r. działało także w Hindukuszu pięć wypraw prywatnych, z czego jedna na cel obrała rejon doliny Urgunti Bala, pozostałe zaś działały w Hindukuszu Zachodnim, w masywie Kuhu Baabaa (Wala 1979a).

Znaczne możliwości eksploracyjne Hindukuszu oraz liczne dotychczasowe sukcesy odnoszone przez uczestników polskich ekspedycji sprawiły, iż w kolejnym ro-

ku ruszyła rekordowa liczba wypraw w Hindukusz. Spośród dwudziestu dwóch zorganizowanych w 1977 r. na uwagę zasługuje wyprawa Wrocławskiego Klubu Alpinistycznego, której kierownikiem został Janusz Kuliś. Sukces jej przyniosły działania na północnej ścianie Kohe Skhawr (7116 m n.p.m.), gdzie dwa zespoły dokonały wytyczenia nowych dróg. W dniach 9-13 sierpnia 1977 r. lewym filarem przeszli Aleksander Lwow, Jerzy Pietkiewicz i Krzysztof Wielicki, natomiast 12-16 sierpnia 1977 r. prawym filarem północnej ściany drogę wytyczyli Janusz Kuliś, Stanisław Waclaw i Jerzy Wilkoński (Kuliś 1977).

Również w tym samym roku w Hindukuszu działała polsko-angielska wyprawa, zorganizowana przez Polski Związek Alpinizmu. Jej uczestnicy działali w dwóch rejonach: w dolinie Mandaras w Hindukuszu Zachodnim pod kierownictwem Andrzeja Zawady oraz w dolinie Zidghar w Hindukuszu Centralnym pod kierownictwem Wojciecha Kurtyki. Grupa pierwsza odnotowała istotne wyniki. W dniach 2-3 sierpnia Piotr Jasiński i Marek Kowalczyk oraz 2-4 sierpnia Robert Janik i Andrzej Zawada weszli na szczyt M9. Następnie 10-14 sierpnia alpinisci: Terry King, Andrzej Zawada, Piotr Jasiński i Marek Kowalczyk po raz pierwszy przeszli północną ścianą Kohe Mandaras (6628 m n.p.m.). Z dalszych sukcesów warto odnotować pierwsze wejścia północno-zachodnią ścianą na M7 (6284 m n.p.m.) oraz zachodnią granią na M5 (6074 m n.p.m.). Drugi zespół w składzie: Wojciech Kurtyka, Alex MacIntyre i John Porter 9-14 sierpnia dokonał przejścia północno-wschodniej ściany Kohe Bandaka. Dopełnieniem działalności alpinistycznej było wejście zachodnim ramieniem na Noszak (7492 m n.p.m.) dokonane w dniach 17-19 sierpnia przez Roberta Janika i Jana Wolfa (Zawada 1977). Pozostałe wyprawy zaprezentowano tabeli 1.

Tabela 1

Polskie wyprawy w Hindukusz w 1977 r.

Table 1

Polish expeditions in Hindu Kush in 1977

Lp.	Organizator	Kierownik	Teren działania
1	2	3	4
1	Akademicki Klub Alpinistyczny Kraków	Janusz Mączka	Hindukusz Wysoki – dolina Iszmurgh
2	Klub Tatrzański PTTK Kraków i Klub Wysokogórski Kraków	Karol Jakubowski	Hindukusz Wysoki – dolina Chandud
3	Studenckie Koło Przewodników Beskidzkich w Warszawie	Edmund Kuna	Hindukusz Wysoki – dolina Urgunti Bala
4	Akademicki Klub Alpinistyczny przy Uniwersytecie Śląskim w Katowicach	Kazimierz Malczyk	Hindukusz Wysoki – dolina Urgunti Bala
5	Akademicki Klub Alpinistyczny Poznań	Roman Tuliszka	Hindukusz Wysoki – dolina Urgunti Bala

1	2	3	4
6	Studencka Wyprawa Geograficzna Uniwersytetu Gdańskiego	Krzysztof Petelski	Hindukusz Zebaku – dolina Jaszek
7	Klub Wysokogórski Toruń	Wojciech Szymański	Hindukusz Zebaku – dolina Kozi Deh
8	Polski Klub Górski	Piotr Młotecki	Hindukusz Zebaku – dolina Szachaur
9	Krakowski Oddział PTPNoZ „Nuristan 77”	Jerzy Wala	Hindukusz Mundżan – dolina Sujengal, Hindukusz Paczigram – dolina Aczła
10	Stołeczny Klub Tatrzański PTTK Warszawa	Stanisław Bratkowski	Hindukusz Mundżan – Hindukusz Zachodni – dolina Chendżan
11	Studenckie Koło Przewodników Górskich Kraków	Marek Radwański	Hindukusz Mundżan
12	Klub Wysokogórski Szczecin	Tadeusz Rewaj	Hindukusz Mundżan – dolina Totuksaja
13	AKT Wrocław	Wacław Kozieł	Hindukusz Zachodni – dolina Chindżan
14	Studenckie Koło Przewodników Górskich „Harnasie” przy Politechnice Śląskiej w Gliwicach	Marcin Małkowski	Kuhi Chodża – Muhammadi Mijani
15	Koło Młodych Geologów Uniwersytetu Warszawskiego	Paweł Zawidzki	Hindukusz Zachodni – Ahmeda Szaha – dolina Pandźszer
16	Studenckie Koło Naukowe Geografów Uniwersytetu Wrocławskiego	Zbigniew Szarejko	Kuhi Baba
17	Wyprawa prywatna	Krzysztof Witek, Andrzej Major, Jerzy Kopydłowski	Kuhi Fergardi – dolina Leźdi
18	Wyprawa prywatna	Wojciech Paszyński, Krzysztof Spyрка	Mir Samir
19	Wyprawa prywatna	Marek Kozicki, Roman Myśliwiec	Kuhi Baba – dolina Darrahe Pandź Hawz
20	Wyprawa służbowa	Anna Pietraszek, Stanisław Rudziński	Hindukusz Środkowy – Hindukusz Matik

Źródło: Wala 1979b

Kolejne ekspedycje w góry Hindukuszu nie były tak owocne, jak w 1976 i 1977 r. Działalność i sukcesy polskich alpinistów w 1977 r. podkreślał Jerzy Wala: „W kronice odnotowane są aż 22 wyprawy i grupy prywatne. Wzięły w nich udział 193 osoby, w tym 19 kobiet. Dokonane zostały wejścia na 102 wierzchołki, a na 29 z nich prawdopodobnie pierwsze. Mamy też pełny wachlarz aktywności górskiej, od skrajnie trudnych wspinaczek, aż po trekking i prace naukowe. I choć następne lata z przyczyn politycznych nie wróżą powtórzenia takiego sezonu, trzeba podkreślić z naciskiem, że jest to właściwy kierunek rozwijania alpinizmu w Polsce i odciążenia tak zadeptywanych Tatr” (Wala 1979b).

Wydarzenia polityczne, jakie miały miejsce w północnej części Hindukuszu od 1978 r. wpłynęły na ograniczenie działalności na terenie tego pasma górskiego. Jednakże już w 1978 r. ruszyły trzy wyprawy, wybierając na obszar swojej górskiej aktywności Hindukusz Pakistański. Ekspedycja polsko-jugosłowiańska, zorganizowana przez Klub Wysokogórski w Katowicach, osiągnęła najlepsze wyniki, bowiem Tadeusz Piotrowski, Jerzy Kukuczka i Michał Wroczyński 10 sierpnia 1978 r. dokonali pierwszego wejścia wschodnią granią na Tirich Mir East (7692 m n.p.m.), następnie 11 sierpnia 1978 r. na szczyt weszli Miro Štebe i Matjaž Vasselko i 13 sierpnia – Vinko Bercič, Janez Šusteršič i Jerzy Ożóg. Ponadto Tadeusz Piotrowski, Jerzy Kukuczka i Michał Wroczyński dokonali pierwszego wejścia na szczyt Bindu Ghul Zom o wysokości 6340 m n.p.m. (Pietraszek, Rudziński 1978).

Uczestnicy drugiej wyprawy, zorganizowanej przez Klub Wysokogórski w Krakowie, działali również w rejonie najwyższego szczytu Tirich Mir, jednakże alpinści nie osiągnęli założonego celu. Trzecia z ekspedycji, działająca w Hindukuszu Wschodnim w paśmie Buni Hinduradž realizowała program rekonesansowy, dokonując wejść na turnie o wysokości 5100 m n.p.m. i 5850 m n.p.m. (Wala 1980).

Pasma Hindukuszu, będące bardzo popularne wśród polskich alpinistów, odwiedzane było systematycznie przez ponad dwadzieścia lat. Największym zainteresowaniem cieszyło się pasmo Hindukuszu Wysokiego z wieloma szczytami, których wysokość przekracza 7000 m n.p.m. W rejon ten odbyło się w sumie 48 ekspedycji (Wala 2000). W czasie, gdy Polacy zaczęli przyjeżdżać w ten region, Hindukusz Wysoki należał do pasm, które miały wiele niezdojrzanych wierzchołków. Stąd też Polacy mogli zaistnieć na kartach historii jako ich pierwsi zdobywcy. Łącznie w latach 1960-1983 odbyły się w pasmo Hindukuszu 73 polskie ekspedycje, w których udział wzięło 681 osób, co przedstawia tabela 2. Największa dynamika wyjazdowa w te góry przypadała na lata 1976-1977, kiedy to odbyło się łącznie czterdzieści ekspedycji, co stanowiło około 59% wszystkich zorganizowanych wypraw w góry Hindukuszu. Miało to związek z przetarciem szlaków przez wcześniejsze ekspedycje górskie w prezentowany region, zdobyciem doświadczenia oraz z początkowo stabilną sytuacją polityczną w Afganistanie.

Po 1980 r. sytuacja związana z organizacją wypraw w Hindukusz uległa odwróceniu. Spowodowane to było wprowadzeniem stanu wojennego w Polsce i rygorystycznym podejściem władz państwowych do wyjazdów zagranicznych, a także interwencją zbrojną Związku Radzieckiego w Afganistanie. Wyjazdy w tych latach spadły do najniższej notowanej wartości w omawianych latach. Jednak okres polskiej działalności w Hindukuszu można także podzielić w zależności od sytuacji po-

Tabela 2

Działalność Polaków w Hindukuszu w latach 1960-1983

Table 2

Activity of Poles in the Hindu Kush range in 1960-1983

Lata	Liczba wypraw	Liczba uczestników
1960	1	12
1961	0	0
1962	2	20
1963	1	12
1964	0	0
1965	0	0
1966	1	20
1967	0	0
1968	1	12
1969	0	0
1970	0	0
1971	2	25
1972	4	31
1973	6	70
1974	4	33
1975	4	52
1976	18	151
1977	22	193
1978	3	27
1979	3	16
1980	0	0
1981	0	0
1982	0	0
1983	1	7
Razem	73	681

Źródło: Wala 2000

litycznej krajów, na terenie których znajduje się pasmo górskie. Do 1974 r. wszystkie ekspedycje na kierunek swojej działalności wybierały Hindukusz Afgański. Pierwsza ekspedycja Klubu Krakowskiego, której celem był Tirich Mir (7706 m n.p.m. – najwyższy szczyt Hindukuszu Pakistańskiego) wyruszyła dopiero w 1975 r.

Od 1978 r. z powodu wybuchu wojny afgańsko-pakistańskiej działalność górską prowadzona była wyłącznie w pakistańskiej części Hindukuszu. W latach 1978-1983 odbyło się w ten rejon siedem wypraw. Najwyższy szczyt Tirich Mir został zdobyty w 1982 r. przez uczestników wyprawy Katowickiego Klubu Wysokogórskiego Rafała Chołdę i Artura Hajzera (*Pięćdziesiąt lat Klubu...* 2000). W ostatniej wyprawie na Tirich Mir w 1983 r. wzięła udział grupa polskich harcerzy, ekspedycja ta zakończyła na wiele lat dynamiczny okres sportowej i naukowej działalności górskiej w Hindukuszu.

Sukcesy badawcze i alpinistyczne, jakie odnieśli polscy alpinści w górach Hindukuszu, należą do wybitnych w skali światowej. Podczas wypraw w latach sześćdziesiątych dokonano opracowań geodezyjnych i kartograficznych obszaru Hindukuszu Afgańskiego, z dokładnym uwzględnieniem pogranicza afgańsko-pakistańskiego. W wyniku napiętej sytuacji politycznej obu państw teren ten był bowiem pozbawiony jakiegokolwiek opisu. Alpinista J. Wala (2005) wspominał: „Udało mi się stworzyć mapy Hindukuszu Wysokiego i Centralnego. Całą moją pracę oparłem na istniejących materiałach kartograficznych oraz zdjęciach i rysunkach, wykonanych przez uczestników naszych wypraw. [...] Ponieważ do tych prac wykorzystywano dość amatorski sprzęt oraz busołą, pomiary nie były zbyt dokładne. [...] Tak ubogi zasób szczegółowych informacji zmusił mnie do opracowania własnej metody, opartej głównie na materiałach fotograficznych. Na podstawie fotografii dokonywałem wcięć wstecz i w przód, a jako punkty odniesienia wykorzystywałem obiekty, które zostały już umiejscowione na innych mapach. [...] Analizowałem każde zdjęcie, na którym mogłem w jakiś sposób powiązać ze sobą punkty. [...] Dopóki nie przygotowaliśmy materiałów na temat tego regionu, nikt się tam nie pchał. Kiedy tylko nasze prace pojawiły się w »Himalayan Journal«, od razu wszyscy się tam rzucili i dokonali wielu wspianiałych przejść”.

Podsumowanie

Bolesław Chwaściński, organizując pierwszą wyprawę w Hindukusz w 1960 r., wskazał nowy kierunek eksploracji zupełnie wówczas nieznanego Polakom pasma górskiego. Stało się ono celem wielu następnych polskich ekspedycji przez ponad dwadzieścia lat. Alpinści, którzy zdobywali doświadczenie w Alpach, zmuszeni byli zmierzyć się z górami znacznie wyższymi i nieznanymi. Hindukusz, słynący z wielu szczytów przekraczających wysokość 7000 m n.p.m., stał się miejscem odkrywania nieznanych dolin, przełęczy i szczytów, na których nigdy nie stanęła stopa ludzka. Jeszcze do końca lat sześćdziesiątych można było niektóre fragmenty Hindukuszu nazywać *terra incognita*, a za sprawą Polaków została ona rozpoznana, opracowana, rozświetlona i spopularyzowana nie tylko na potrzeby alpinistów, ale także geologów, geomorfologów, klimatologów, botaników czy etnografów. Pierwotny badaw-

czy charakter wypraw już na początku lat siedemdziesiątych przekształcił się w wybitnie sportowy. Efektem tego było wytyczanie nowych dróg na ścianach, graniach, osiąganie szczytów dotąd niezdoytych, trawersowanie wierzchołków. Ponad siedemdziesiąt wypraw, zorganizowanych w ciągu dwudziestu trzech lat, umożliwiło wielu polskim alpinistom nie tylko zapoznanie się ze środowiskiem przyrodniczym i pracę naukową, ale przede wszystkim pozwoliło na zdobycie doświadczenia w wspinaczce sportowej w różnych grupach górskich Hindukuszu. To tam kształtował się powojenny polski alpinizm, traktowany często jako trening przed eksploracją gór najwyższych. Zarówno możliwości organizacyjne wypraw, doświadczenie zdobyte w górskiej działalności sportowej, jak i przekroczenie bariery wysokościowej 7000 m n.p.m. w sezonie zimowym otworzyły Polakom drogę do eksploracji pasm Karakorum i Himalajów.

Literatura

- Bała M., Pąchalski A., 1965, *II polska wyprawa w Hindukusz (1962). Kronika grupy krakowskiej*, Tatarnik, 1-2, s. 14-15
- Bała M., 1976, *Akademicka wyprawa w Hindukusz*, Tatarnik, 1, s. 24-26
- Baranek J., 1977, *Śląska wyprawa w Hindukusz 1976*, Tatarnik, 2, s. 78-79
- Biel S., Wala J., 1972, *Krakowsko-wrocławska wyprawa w Hindukusz*, Tatarnik, 4, s. 149-160
- Błocki W., 2000, *Księga wspomnień w pięćdziesięciolecie Klubu Wysokogórskiego „Trójmiasto”*, Gdańsk
- Bocheński T., 1949, *Adam Drath 1904–1942*, Rocznik Polskiego Towarzystwa Geologicznego, 19, 1, s. 21-26
- Chwaściński B., 1962, *Góry Afganistanu. Szkic Geograficzny*, Tatarnik, 2-4, s. 50-56
- Chwaściński B., 1966, *The exploration of the Hindu Kush*, The Alpine Journal, 71, s. 196-214
- Cichy L., Wielicki K., 1981, *Na Mount Everest zimą*, Wierchy, 50, s. 166-189
- Dąbrowski M., 1978, *Warszawska wyprawa w Hindukusz 1976*, Tatarnik, 1, s. 2-4
- Dobas J., 1975, *Hindukusz 1974 – wyprawa akademicka*, Tatarnik, 3, s. 102-104
- Fedirko J., 2011, *Edward Stenz – geograf, wybitny badacz Afganistanu*, Prace Geograficzne, 127, s. 31-48
- Fedirko J., Fedirko A., 2013, *Adam Drath – geolog i badacz Afganistanu*, Prace Geograficzne, 132, s. 7-26
- Gąsiorowski A., 1965, *Kronika grupy poznańskiej*, Tatarnik, 1-2, s. 12-13
- Głazek K., 1974, *Nowe sukcesy w górach Afganistanu*. W: *Himalaje-Karakorum*, red. K. SAYSSE-TOBICZYK, Warszawa, s. 113-115
- Grąbczewski B., 1925, *Przez Pamiry i Hindukusz do źródeł rzeki Indus*, Warszawa, t. II, s. 227.
- Jaworski J., 1977, *W rejonie Kuhi Bandaka 1976*, Tatarnik, 3, s. 105-108
- Kasprzak M., 2003, *50 lat Szczecińskiego Klubu Wysokogórskiego 1953-2003*, Szczecin, s. 80
- Klub Wysokogórski w Poznaniu 1950-2000*, 2000, red. M. Rożek, Poznań, s. 253-254
- Kozioł R., 1974, *Krakowska wyprawa w Hindukusz*, Tatarnik, 2, s. 69-72
- Kozioł R., 1975, *Kohi Urgunt 1974*, Tatarnik, 4, s. 167-169
- Kozioł R., 1977, *Langar Zom 1976*, Tatarnik, 2, s. 77-78
- Krawczyk A., 1977, *Akademicka wyprawa w Hindukusz 1976*, Tatarnik, 1, s. 10-12
- Kuliś J., 1977, *Wrocławska wyprawa w Hindukusz 1977*, Tatarnik, 4, s. 162-165
- Lach A., 1977, *Hindukusz Agram 1976*, Tatarnik, 3, s. 100-102

- Makowski J., 2005, *Geografia fizyczna świata*, Warszawa, s. 348
- Marcinkowski J., 1974, *Poznańska wyprawa w Hindukusz 1973*, *Taternik*, 3, s. 108-109
- Massalski W., 1928, *Pierwszy Polak w Afganistanie*, *Przegląd Geograficzny*, VIII, 3-4, s. 155-167
- Młotecki P., 1976, *Wyprawa PKG w Hindukusz*, *Taternik*, 4, s. 172-173
- Mostowski J., 1962, *Kronika polskiej wyprawy w Hindukusz*, *Taternik*, 2-4, s. 87-93
- Olszewicz B., 1927, *General Bronisław Grąbczewski, polski badacz Azji Środkowej (1855-1926)*, Poznań, s. 46
- Pietraszek A., Rudziński S., 1978, *Wyprawa na Tiricz Mir Wschodni 1978*, *Taternik*, 4, s. 156-158
- Pięćdziesiąt lat Klubu Wysokogórskiego w Katowicach 1949-1999, Księga Jubileuszowa*, 2000, red. P. Kasprowski, Katowice, s. 89
- Popko M., 1975, *Wyprawa SKT w Hindukusz 1975*, *Taternik*, 4, s. 169-171
- Rewaj T., 1975, *Hindukusz 1974*, *Taternik*, 3, s. 100-102
- Rusinowski M., 1975, *Krakowscy przewodnicy w Hindukuszu 1974*, *Taternik*, 3, s. 104-106
- Saysse-Tobiczyk K., 1974, *W skalach i lodach świata. W: Himalaje-Karakorum*, red. K. Saysse-Tobiczyk, Warszawa, s. 373-375
- Schramm R.W., 1976, *W górach Darwazu Afgańskiego*, *Taternik*, 3, s. 108-111
- Szafirski R., 1976, *Zakopiańska wyprawa w Hindukusz*, *Taternik*, 4, s. 169-172
- Szymański K., 1977, *Akademicka wyprawa „Hindukusz 76”*, *Taternik*, 3, s. 102-104
- Wala J., 1973, *Polacy w Hindukuszu w 1973 roku*, *Taternik*, 4, s. 171-172
- Wala J., 1977, *15 lat Hindukuszu*, *Wierchy*, 45, s. 74-97
- Wala J., 1979a, *Polskie wyprawy w Hindukusz*, *Taternik*, 1, s. 20-22
- Wala J., 1979b, *Polskie wyprawy w Hindukusz*, *Taternik*, 2, s. 55-66
- Wala J., 1980, *Polskie wyprawy w Hindukusz 1978*, *Taternik*, 3, s. 103-104
- Wala J., 1985, *Hindukusz. W: W górach wysokich. Kompendium polskich wypraw wysokogórskich*, red. K. Saysse-Tobiczyk, Warszawa, s. 89-117
- Wala J., 2000, *40 lat „polskiego” Hindukuszu, Góry i Alpinizm*, 1-2, s. 50-51
- Wala J., 2005, *Biała plama. Hindukusz Afgański, Góry*, 1-2, s. 40
- Wala J., Zawada A., 1985, *Hindukusz 1977-78. W: W górach wysokich. Kompendium polskich wypraw wysokogórskich*, red. K. Saysse-Tobiczyk, Warszawa, s. 112
- Wielka encyklopedia gór i alpinizmu. Góry Azji*, 2005, red. M. Kielkowska, J. Kielkowski, Katowice, t. II, s. 806
- Zawada A., 1977, *Polsko-angielska wyprawa w Hindukusz*, *Taternik*, 4, s. 167-172

Summary

The article is about the exploratory activity of Poles in the area of the Hindu Kush range. Poles have many to do with discovering of Afghanistan, its natural environment, especially in the Hindu Kush area. Polish mountain expeditions started climbing this range only after appeasement of political situation in 1960's in Poland. During 25 years, 73 expeditions in which over 600 mountain climbers took part were held. These were not only scientific expeditions, but also sport ones, because Poles reached a lot of unassailable summits over 6,000 and 7,000 m above sea level. Because of the sharpening of political relationships in 1980's between Afghanistan and CCCR, Polish activity in that mountain range drew to the end.

